

Політична модернізація в Україні: основні напрями вирішення проблем

Владислав Парлюк,
старший викладач кафедри політології,
філософії та соціології
Маріупольського державного університету

Рецензент:
д. соц. н. Б. Слющинський

Здійснено стислий аналіз модернізаційних процесів в Україні, які проходили наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Виявлені основні проблеми, що виникли в результаті „синдрому модернізації”, а також запропоновані шляхи їх вирішення.

***Ключові слова:** модернізація, політична модернізація, реформаційна трансформація, „синдром модернізації”, неомодернізм.*

The short analysis of modernization processes in Ukraine in the end of XX – in the beginning of XXI centuries is carried out. The main problems which have been resulted „modernization syndrome” are revealed and also their solutions are offered.

***Keywords:** modernization, political modernization, reformational transformation, „modernization syndrome”, neomodernism.*

Осуществлен краткий анализ модернизационных процессов в Украине, проходивших в конце ХХ – в начале ХХІ вв. Виявлены основные проблемы, возникшие в результате „синдрома модернизации”, а также предложены пути их решения.

***Ключевые слова:** модернизация, политическая модернизация, реформационная трансформация, „синдром модернизации”, неомодернизм.*

У сучасному світі й в Україні відбуваються динамічні й, разом з тим, суперечливі модернізаційні процеси, які впливають на загальну картину розвитку людської цивілізації. Діставши глибоке теоретичне обґрунтування у другій половині ХХ ст., поняття „модернізація” дотепер залишається найбільш універсальним щодо характеристики різноманітних спонтанних та цілеспрямованих суспільно-політичних змін. Вивчення

модернізаційних можливостей в окремих сферах суспільства (економіки, культури, політики та соціальної сфери) є предметом наукового пошуку. Політиками неодноразово проголошується курс України „на політичну й економічну модернізацію реформаторським шляхом” [8, с. 48], тому найбільш глибоко вивчаються економічна та політична модернізація. Але успішність всього модернізаційного процесу залежить саме від політичної модернізації.

Теорія політичної модернізації в її сучасному розумінні викристалізувалася в багатьох концепціях, що мають різну соціально-політичну спрямованість та містять висновки і рекомендації щодо становлення „сучасного суспільства”. Серед її представників – західні політологи й соціологи С. Ліпсет, Г. Алмонд, Р. Уарт, Д. Аптер, Ф. Рігз, Л. Біндер, С. Верба, Д. Коуелман, Л. Пай, Д. Лапаламбара, С. Хантінгтон, С. Ейзенштадт, Д. Лернер, У. Мур, А. Етціоні, У. Ростоу, П. Бергер, а також вітчизняні дослідники В. Бебик, П. Гнатенко, М. Іванов, Ф. Кирилук, І. Побочий, М. Польовий, М. Примуш, Є. Суліма, О. Токовенко, О. Тупиця, В. Цапф, Г. Щедрова та інші. Питаннями трансформаційних і модернізаційних зрушень в політичній сфері суспільства займалися В. Горбатенко, В. Журавський, О. Чемшит. Нажаль, праці К. Маркса, О. Конта, Г. Спенсера, Е. Дюркгейма, Ф. Тьонніса, М. Вебера і Т. Парсонса, які були зорієнтовані на осмислення кардинальної зміни соціально-політичних цінностей суспільства та передбачали вільне від державної регламентації утвердження різноманітних форм господарювання, на сьогоднішній день дещо втратили свою практичну значущість.

Попри значну кількість робіт з означеної проблеми, вона залишається актуальною й потребує подальших досліджень. Тому *метою статті* є спроба визначити та охарактеризувати основні напрями вирішення проблем політичної модернізації України.

Перехід від тоталітаризму до демократії визначив необхідність кардинальної трансформації всіх сфер суспільства, насамперед, політичної системи. Це обумовлено тим, що саме політична система є „становим хребтом” держави, визначає темпи і зміст перетворення усіх інших систем українського суспільства. Власне й сам початок незалежності безпосередньо пов’язаний з невдалою спробою модернізувати тоталітарну радянську політичну систему, розвал якої й спричинив розпад могутнього, на перший погляд, Радянського Союзу.

На думку В. Горбатенко, Україна в своєму розвитку пройшла три етапи модернізації: ранньомодернізаційний, імпульсивно-еклектичний, що тривав з середини XVII до початку XX ст.; псевдомодернізаційний, тоталітарно-бюрократичний, хронологічні межі якого збігаються з часом існування СРСР (від початку 20-х до кінця 80-х років XX ст.); сучасно-модернізаційний, транзитно-кризовий, збігається в часі з існуванням України як самостійної держави (від 90-х років XX ст.) [2, с. 57]. Кожен

з цих етапів мав певні особливості. Проте практично завжди на перший план виходить питання про політичного суб'єкта модернізації.

Варто зауважити, що з самого початку сучасних політичних змін (приблизно з 1989 р., коли ці зміни були усвідомлені і проголошені на рівні громадської думки) їх мета не була чітко визначена. Був окреслений лише один елемент кардинальних політичних змін – суверенітет, незалежність України. При цьому і суверенітет, і незалежність країни трактувалися в основному в політичному плані – вихід з СРСР і розбудова суверенної європейської держави. Ця часткова політична мета досить швидко була досягнута. Цьому сприяли зовнішньополітичний (розпад СРСР) і внутрішньополітичний (розвал влади комуністів усередині країни і популярність гасел національного відродження) чинники [1]. Але за цим кроком потрібні були інші: обрання парламенту незалежної України, формування принципово нового уряду, кардинальна зміна принципів місцевого самоврядування тощо. Цього зроблено не було. Курс був узятий на поступову трансформацію.

Фактично мета політичних змін – розбудова незалежної держави – була проголошена без визначення конкретних рубежів, етапів. Проте відсутність політичної консолідації політичного еліти, боротьба за посади, ігнорування інтересів широких народних мас, використання політичних сил інших держав для внутрішньополітичної боротьби зумовило поступове втрачання соціальної бази політичних реформ, виникнення і поглиблення розколу інтересів влади і народу. Головна проблема полягає в тому, що Україна зараз обтяжена комплексом спадку минувшини у поєднанні з кризою сьогодення [9, с. 186-198]. З точки зору С. Кульчицького, реформатори початку 1990-х у Росії та Україні зробили ставку на сліпий автоматизм об'єктивних економічних законів [5]. Ніхто з них не відчував небезпеки появи нової тоталітарної мутації суспільно-економічного ладу – комунізму з „капіталістичним обличчям”.

Крім того, Україна одночасно проголосила два політичних і економічних курси: на реформістську трансформацію і на стабільність. Виникло явне протиріччя, оскільки швидка модернізація зі стабільним розвитком важко узгоджується. Істотним недоліком модернізаційного процесу є нерозробленість ідеології реформування суспільства. Невирішеність принципових питань докорінних перетворень зводить нанівець всі наміри реформаторів. Спроби розроблення концептуальних засад суспільного реформування були, однак їхній науковий рівень був доволі сумнівним.

М. Михальченко вказує на ще одну істотну причину: підрив не лише „соціалістичної”, але й традиційної моралі у суспільстві. Розмиті поняття добра і зла, правди і брехні, злочинності і порядності, демократії і порядку. Влада не звертає увагу на критику опозиції, відсутній діалог еліти з масами, фактично не ведеться боротьба з злочинністю, у суспільстві запанував культ наживи будь-яким засобами [7]. Стан та рівень розвитку українського суспільства сприяють усвідомленню необхідності засвоєння

стандартів західної політичної культури, як-от приватна власність, демократія, правова держава, особиста свобода. Однак вказані цінності не були засвоєні сучасним українським суспільством у ході соціалізації, що призвело до виправдання в суспільній свідомості ерзацу західних соціальних стандартів, а у суспільній практиці популяризації далеко не кращих рис західного способу життя: індивідуалізму, цинізму, фетишизації грошей та прибутку, егоїзму, надмірної стандартизації суспільної поведінки тощо.

Фінансова неспроможність будь-якого з існуючих владних угруповань самотужки реалізувати хоча б один модернізаційний проект національного масштабу також обмежує модернізаційний потенціал сучасної еліти. Істотний вплив на модернізаційний процес має високий ступінь „приватизації” інститутів держави різними кланово-корпоративними структурами. Інтереси держави значною мірою ототожнюються з інтересами конкретних комерційних структур, а „приватизоване” державне чиновництво виступає лобістами цих інтересів.

Вагомим чинником оновлення України є те, що воно припало на епоху глобалізації. У цих умовах успішна модернізація дає шанс „вписатися” у світовий політичний, економічний та інформаційний простір, не бути виштовхнутим за його межі і стати зайвим елементом у світовому масштабі. Правлячий клас України ще недостатньо усвідомив цей факт, як і те, що модернізація за готовими західними зразками спрямована передовсім на цілі західного світу і аж ніяк не на цілі загальнолюдського процвітання та благоденства, створення „колоніальних демократій”, за яких масам населення „надається сурогат демократії у вигляді розпусти, послабленого контролю з боку влади, доступні розваги, залишеність самим собі, система цінностей, яка позбавляє людей від зусиль на собою і моральних обмежень” [4, с. 25].

В той же час, українська модель модернізації - це не класична модель 80-90 х років, а швидше неомодерністська модель, характерними рисами якої є: модернізація розглядається як комплексний проект, який формується на досвіді Заходу, Сходу і постсоціалістичних країн; ця модель не акцентує увагу на „унікальності України”, на ізоляціонізми, а орієнтується на участі в модернізації країни зовнішніх інвесторів зі Сходу та Заходу; українська модель модернізації є спробою модернізації за ініціативою „верхів”, які діють на блоковій, а не однопартійній основі; в цій моделі відчувається технократизм, однолінійність проекту, слабе врахування інтересів регіонів; відсутність політико-культурного забезпечення проекту модернізації, щоб підготувати населення до позитивів і негативів модернізації в політико-правовій і етнокультурній сферах.

Можна говорити про необхідність розв’язання багатьох проблем політичної модернізації, проте варто зупинитися лише на основних, які на даному етапі суттєво впливають на характер політичного реформування.

Однією з найважливіших проблем політичної модернізації є досягнення відносно стійкої рівноваги і політичної стабільності в суспільстві. У контексті цієї проблеми важливим є такі умови її вирішення:

1) збалансування державного управління й системи місцевого самоврядування з урахуванням здатності української ментальності витворювати різноманітні індивідуальні й громадські форми раціонального господарювання та потяг до утворення різноманітних місцевих форм самореалізації населення на локально-суспільному та особистісному рівнях;

2) виявлення протиріч у загальнодержавних, галузевих, регіональних, колективних та особистих інтересах і визначення способів їх узгодження для досягнення консенсусу та прийняття ефективних управлінських рішень;

3) вирішення проблем адміністративно-територіального поділу країн як засобу погодження централізаторської політики українських структур (Крим, Закарпаття, Галичина, Донецьк);

4) врахування нового, що приносять кризові стани у світі та в Україні.

Другою важливою проблемою у процесі політичної модернізації є подолання деструктивної поведінки еліти, здійснення адміністративної реформи. У сучасній Україні партійний елітарний патерналізм динамічно „збагатився” нормами олігархічного правління, що дозволило відкрито використовувати владу в інтересах окремих кланів, груп впливу. Здійснюється напівкримінальне і кримінальне зрощення політичної, економічної, фінансової і правоохоронної еліт, що обслуговують інтереси одна одної, створюючи могутні об'єднання. Масштабне розкрадання державного і колективного майна, хабарництво, протекціонізм стали нормою функціонування владних структур. Тому політична еліта дискредитує себе, дискредитує цілі і завдання демократичного розвитку й об'єктивно стає гальмом такого розвитку. Подальше збереження розриву між елітою і масами є не тільки неприпустимим, а й соціально небезпечним й, відповідно, потребує здійснення адміністративної реформи [6].

Третьою проблемою є пошук оптимальних способів переходу від традиційного суспільства до раціонального, пом'якшення зіткнень традиційних цінностей до демократичної політичної культури з новими модернізованими інститутами. Тут слід уважно поставитися до формування політичного режиму і створення системи соціального управління, зорієнтованих на витворення стилю соціально-політичного життя відповідно до внутрішніх потреб українського суспільства та суспільно-політичних викликів епохального розвитку. Вищезазначене передбачає:

1) цілеспрямоване подолання ситуації загальної невідповідності до суспільно-державного реформування всієї системи управління та залежності від тиску ззовні, а також розумне запозичення загальноцивілізаційного досвіду і врахування досвіду модернізації

близьких до України за окремими аспектами розвитку держав (Польща, Росія, Чехія, країни Балтії);

2) неприпустимість механічного перенесення на національний ґрунт зарубіжних інститутів без урахування національно-психологічних особливостей народу і характерних рис сучасної політичної ситуації;

3) обмеження впливу на державотворчий процес вузькопартійних інтересів, побіжних обставин, ейфорії неконтрольованої свободи як гаранта проти відновлення тоталітаризму;

4) зміну ступеня й характеру інституціоналізації суспільства завдяки розвитку замість формалізованих офіційних державно-політичних інститутів асоціативно-громадського життя в різноманітних спонтанних формах, народжених самою логікою життя суспільства (форми самореалізації населення) тощо.

Четвертою проблемою політичної модернізації сучасної України є налагодження системи постійного зворотного зв'язку й діалогу між представниками владних структур і населенням, збільшення числа індивідів, які мають не лише право, а й реальну можливість бути почутими під час прийняття та реалізації публічних політичних рішень [10, с. 74].

До головних умов вирішення цієї проблеми слід віднести:

1) подолання найбільш поширеної в політиці кризи – кризи легітимності через створення механізмів суспільної саморегуляції на місцевому рівні, справедливий розподіл ресурсів влади та управління, створення державно-правових інститутів, норм і процедур, які в сукупності й становлять основи правової держави та демократичного політичного режиму;

2) подолання політико-економічними засобами дистанції між соціальними етапами, стимулювання соціальної мобільності й домінування політичних угруповань (партій, громадських об'єднань, груп тиску) замість всевладдя бюрократії;

3) розширення на всіх рівнях суспільної організації механізмів політичної соціалізації, що передбачають включення індивіда в суспільство через оснащення його закріпленим у культурі досвідом попередніх поколінь і надбанням загальнолюдських знань та цінностей, розвиток системи політичного рекрутування (відбору персоналу, який перебере на себе провідні ролі в політиці) на рівні „нижніх поверхів” політичної системи суспільства.

П'ятою проблемою політичної модернізації сучасної України є всебічний розвиток молоді як основного носія майбутнього. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. у світі відбувається процес міжгенераційної зміни ціннісних орієнтацій. Певною мірою цей процес стосується і України. На авансцену вітчизняної історії останнім часом виходять нові покоління молоді, становлення яких відбувається в умовах політичної свободи та вільної конкуренції. Саме вони у процесі формування постсучасності виступають носіями нового комплексу переконань.

Враховуючи потенційні можливості української молоді до активного політичного протесту, оновлена влада повинна надавати більше уваги проблемам залучення молоді до структур громадянського суспільства, розвитку і вдосконалення функціонального поля її діяльності, сприяння інтеграції молодих людей у внутрішні та світові політичні структури і процеси. З метою забезпечення гуманістичного характеру майбутнього українського суспільства особливу увагу представникам владних структур, громадськості, політичним лідерам слід приділити проблемі бездуховності в молодіжному середовищі. Від того, наскільки вдасться розв'язати цю проблему в умовах сьогодення, залежатимуть якість і суспільно-політичний характер людського співіснування в майбутньому.

При цьому необхідно пам'ятати, що розв'язати цю проблему менторськими методами соціалізації практично неможливо. Тож основну увагу слід приділити таким напрямам підготовки майбутнього функціонування українського суспільства на гуманістичних принципах:

1. Формування громадянської позиції, розвиток політичної освіти та політичної культури української молоді. Створення умов для саморозвитку, виробничої та творчої діяльності молоді, забезпечення їй необхідних стартових умов і перспектив активної громадянської позиції, відчуття своєї значущості для суспільства.

2. Активізація пошуків ефективних шляхів подолання суперечностей між інтересами, потребами, цінностями суспільства і молодого покоління. Особливо слід подбати про допомогу молодим сім'ям, створення системи зайнятості, адекватної одержаній освіті та прагненням і орієнтаціям молодих людей.

3. Переорієнтація поглядів на молодь як на об'єкт ідеологічного, виховного впливу і подолання її відчуження від суспільно-політичних процесів. Це передбачає відміну декларативно-формальної політики стосовно молоді, розроблення цілеспрямованої програми державної молодіжної політики, яка полягає в систематичному аналізі стану свідомості молодих людей, а також формуванні політичної свідомості, що є основою високої політичної культури особи.

4. Урахування суперечностей між незахищеністю молоді та її внутрішнім потенціалом. Нинішньому поколінню, яке визначає основні напрями модернізації українського суспільства, слід визнавати реальну рівноправність молоді, зводячи таким чином до мінімуму можливість протистояння в суспільстві й підстави для протесту в майбутньому.

5. Розвиток політичної освіти й постійне підвищення рівня підготовки молоді до політичної діяльності. Варто погодитись з думкою про те, що без розширення меж доступу молоді до політичної влади сподіватись на суттєві зрушення в Україні на шляху до демократичного суспільства досить важко.

Розглянуті нами процеси, які визначально впливають на розвиток постсучасного суспільства, зумовлюють необхідність „олюднення”

політики, що формулюється у проблемному полі політичної науки як „людський вимір політики”. Якщо для епохи Модерну характерним був погляд на суспільство, особливо в тоталітарних політичних системах, як на безликий колектив, яким керують вожді й герої, то з настанням епохи Постмодерну поступово утверджується підхід до суспільства як до сукупності індивідів, особистостей. Такий підхід передбачає насамперед подолання бачення людини як функції держави. Причому на Заході ця проблема не має такої гостроти, як у посттоталітарних суспільствах. Але, зрештою, і в Україні поступово, через демократизацію відбувається відхід від тлумачення людини як незначного гвинтика у функціонуванні державної машини, хоч цей процес не може відбуватися так плавно, як у розвинених країнах. У контексті процесів глобалізації, які розгортаються в сучасному світі, визначальне значення для України мають проблеми, пов’язані з пошуками країною свого місця в майбутньому світовому порядку.

Література:

1. **Головко В.** „Модернізація” як метанаратив української історії / В. Головко // Проблеми Історії України : факти, судження, пошуки. – 2003. – № 9. – С. 410-427.
2. **Горбатенко В. П.** Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть : Монографія. – К. : Видавничий центр „Академія”, 1999. – 240 с.
3. **Друк Ю. Я.** Зміст та основні складові модернізації політичної системи України / Ю. Я. Друк // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. ХарPI НАДУ. – Вип. 1. – X. : Магістр, 2008. – С. 78-87.
4. **Зінов’єв О.** Західнізація / Кара-Мурза С. „Зміна курсу реформ”: що це таке? / Нілов В. Сталін. Вимушена необхідність. – К. : Оріяни, 1999.
5. **Кульчицький С. В.** Утвердження незалежної України : перше десятиліття // Український історичний журнал. – 2001. – № 2. – С. 3-22; – № 3. – С. 48-68; – № 4. – С. 3-41.
6. Політичні зміни в Україні в контексті трансформаційної і модернізаційної парадигм: порівняльний аналіз / М. І. Михальченко та ін. // Сучасна українська політика: Аналітичні доповіді Ін-ту політич. і етнонац. дослід. ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К., 2008. – С. 7-88.
7. **Михальченко М.** Еліта в Україні: їсте куме, що зварили? / М. Михальченко // Віче. – 2003. – № 1. – С.7-11.
8. **Михальченко М. І.** Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М. Михальченко. – Дрогобич : ВФ „Відродження”, 2004. – 488 с.

Тетяна Андрійчук

9. Пострадянська динаміка українського суспільства в європейському контексті : Заг. дискусія // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 3. – С. 186-198.

10. Проблеми модернізації політичних систем сучасності : Монографія / За заг. ред. Л. М. Герасіної, О. Г. Данильяна. – К. : Право, 2008. – 320 с.